

Віра Гапоненко

*доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних технологій
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана*

Світлана Бульбенюк

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
Київського університету імені Бориса Грінченка*

Роль малих партій у політичному процесі у контексті парламентських виборів 2021 року

Поправка до Конституції СРСР від 14 березня 1990 року створила юридичні підстави для формування багатопартійності в Україні, відкривши шлях для легалізації підпільних політичних організацій, представлення інтересів різноманітних соціальних груп. Однак, внаслідок жорсткої заідеологізованості й соціальної зрівнялівки переважна більшість молодих політичних партій не мали досвіду ані організаційної діяльності, ані вираженої соціальної бази. Тому плюралізм зумовив мультипартійність та слабкість інституту політичних партій.

Роками політико-правове реформування було спрямоване на підтримку великих політичних партій з метою структурування партійної системи. Проте, дедалі очевидніше стає, що кількісні показники не є визначальними у змісті діяльності політичних партій та їх впливу на політичні процеси, а кількість партій та їх членів це далеко не єдина проблема партійної системи в Україні. Важко не погодитись з О. Якименком, який визначає вітчизняну партійну систему як двополісну, основні лінії поділу всередині якої проходять між провладною коаліцією/правлячою партією й опозицією. О. Якименко називає такі основні тенденції розвитку партійної системи та окремих політичних партій України останніх років: поступове зменшення ваги програм й ідеологій, орієнтація на використання соціокультурного поділу, поступове зниження рівня автономії, поширення практики утворення виборчих блоків, персоналізація, зростання популізму та посилення взаємопроникнення партій і структур громадянського суспільства [9, с. 54-55].

Малі, однак ідейно й організаційно сильні партії можуть бути потужним елементом громадянського суспільства, виразником альтернативних поглядів, середовищем формування кадрового резерву.

Дискурс щодо ролі малих партій в контексті дилеми плюралізм vs стабільність характерний як для вітчизняної [7-9], так і для зарубіжної [14-16] політичної науки. Занепокоєння дослідників викликає схильність малих партій формуватись на крайніх полюсах партійного спектру. Натомість процеси децентралізації, практики соціального партнерства та передачі частини адміністративних функцій приватному сектору локалізують політичні процеси, а тому і засвідчують об'єктивність малих партій.

В Україні проблематика малих політичних партій актуалізується в контексті досвіду місцевих виборів 2020 року в Україні, ухвалення Виборчого кодексу та обговорення проєкту закону про політичні партії. Тобто проблематика не є вичерпаною попри ґрунтовну наукову розробку на попередніх етапах розвитку.

Тому метою статті є поглиблення полеміки щодо позитивних та негативних аспектів функціонування малих політичних партій, зокрема їх впливу на результати виборів і структурування парламенту, врахування досвіду виборчих процесів 2021 року у зарубіжних державах.

Для досягнення поставленої мети доцільним видається методологія конкретизації та концептуалізації поняття «малих партій» з огляду на їх місце у виборчому процесі, компаративного аналізу емпіричного матеріалу їх впливу на перебіг і результати виборчих перегонів, прогнозування можливих наслідків зростання ролі малих партій в Україні.

Теоретичні засади аналізу малих політичних партій. Оцінка ролі малих партій різниться залежно від методологічних підходів їх аналізу. Транзитологічна парадигма розглядає малі партійні утворення як явище перехідного суспільства, в якому недостатньо структурованими є соціальні групи, а відповідно і слабо артикульовані політичні інтереси. На жаль, транзитивний етап розвитку партійних систем пострадянського простору, і України зокрема, досі не завершився, набуваючи характеру гібридності. Це дає підстави й українським дослідникам, здебільшого у негативному сенсі характеризувати роль малих партій. На вітчизняних теренах останні можна розуміти як політичні утворення, що неефективно виконують функцію представництва інтересів і зорієнтовані на боротьбу за владу.

Системний аналіз акцентує увагу на загрозі порушення малими партіями рівноваги політичної системи, її розбалансування, стимулювання соціальних суперечностей. Особливо проблемним у цьому сенсі є виникнення анти системних політичних організацій, ідеологія яких гостро суперечить загальноприйнятій у суспільстві, спрямовується проти політичного режиму загалом, а тому виключає взаємодію і співпрацю з будь-якими політичними партіями центристського спектру. Діяльність анти системних партій базується на викривленому сприйнятті права самовизначення і плюралізму.

Подібні ідеї розвиває неоінституціоналізм, доводячи переваги такої партійної системи, де більшість становлять центристські партії, здатні увійти до коаліції з

політичними силами будь-якого спрямування. Також вони наголошують, що наявність нових політичних акторів загрожує перспективою перегляду встановлених інституційних правил, а значить невинуватими трансакційними витратами.

Припускаємо, що дихотомічні визначення ролі малих партій у теоретичній площині зумовлені суперечливим визначенням їх сутності. Як синоніми на позначення малих партій використовуються терміни «неосновних», «локальних», «регіональних». Часто вони сприймаються як маловпливові, а подекуди навіть антисистемні.

Варто зауважити, що методологія визначення малих партій має витоки в американській політологічній традиції. Як відомо, окрім двох домінуючих партій – Демократичної і Республіканської, національна партійна система США представлена також так званими «третьми партіями» (the third parties), останніх за історію державності нараховувалось до 80-ти. В американській політичній науці є плюралізм термінологічного визначення «третьох партій»: як рівнозначні використовуються терміни «малі партії» (minor parties) та «окраїнні партії» (fringle parties) [15]. «Треті партії» або «малі партії», відповідно до північноамериканської традиції, – це політичні партії, які не є домінуючими у національній партійній системі та мають політичний вплив на загальнодержавному та/або регіональному рівні.

Якщо ототожнювати поняття «малих» і «малочисельних» партій, то матимемо розмитий критерій їхньої ролі у політичному процесі, оскільки часто політичні організації не мають фіксованого членства, великого штату працівників і активізують свою діяльність лише на час виборчих перегонів. При цьому вони можуть отримувати значний електоральний успіх та представництво в органах державної влади. Подібний приклад надала нам вітчизняна політична практика, коли впевнену перемогу на виборах здобула політична партія, яка напередодні виборчого року не здійснювала жодної партійної діяльності, не мала членів, офіційно не наймала на роботу жодної людини та не витрачала коштів на заробітну плату, не зареєструвала жодного місцевого осередку зі статусом юридичної особи [13].

Також звертаємо увагу на недоцільність розгляду «малих» партій як таких, що концентрують свою діяльність у великих містах і не мають розгалуженої системи місцевих осередків. У такому випадку до числа «малих» слід було б зарахувати одразу декілька парламентських партій. Вони радше є прикладами недолугої партійної діяльності на місцях, яка часто негативно позначається на рейтингу політичної організації, особливо під час місцевих виборів.

Вважаємо, що чіткіше розмежувати великі і малі партії можна на прикладі двопартійних систем, де «великими» вважаються загальнонаціональні партії, що беруть участь у виборах до центральних органів влади. Натомість малими є партії, які періодично балотуються на виборах, але з огляду на законодавчі та культурні обмеження не отримують представництва. У цьому випадку малі партії розглядаються

в контексті класифікації за критерієм впливу на здійснення влади на правлячі, опозиційні та треті (ті, що не набрали достатню кількість голосів).

Застосовуючи такий підхід до визначення малих партій можемо розуміти їх як суб'єкти виборчого процесу, які не подолали виборчий бар'єр. Приблизно у такому сенсі їх розуміють і англomовні словники, визначаючи малі партії як такі, чия електоральна сила занадто мала, щоби привести до контролю уряду, за виключенням рідкісних обставин [14].

Такий критерій є доволі чітким і дає змогу проаналізувати результати парламентських виборів 2021 року, порівняти їх із результатами попередніх років, виокремити ключові їх функції у політичному процесі.

Ідеологічна функція «малих» партій. Маловпливові партії посідають важливе місце у демократичних політичних системах. Їх основна позитивна роль полягає у формулюванні альтернативної ідейної традиції, ведення пропагандистської боротьби. Відомо, що основні партії США, Великобританії розглядаються дослідниками як прагматичні, зорієнтовані на загальнолюдські цінності, а не представництво інтересів. Тому виховна й ідеологічна функція лягає на малі партії.

Вони відіграють роль своєрідних «рупорів свободи» і, за висновками багатьох дослідників, навіть не отримуючи представництва у державних інституціях, створюють певний суспільний резонанс, привертають увагу до певних проблем. Часто це доволі ексцентричні суспільні суперечності, на кшталт легалізації легких наркотичних засобів. Тоді вони не набувають популярності, достатньої для перемоги на виборах і слугують індикатором для влади про саму наявність проблеми, необхідність відреагувати належним чином і розробити систему превентивних заходів для попередження популяризації відповідних ідей.

Функція представництва інтересів. Маємо підстави стверджувати, що у сучасних умовах соціальної диференційованості і неоднорідності, а також у федеративних державах виникнення регіональних і локальних партій має об'єктивний характер. Їх функціонування зумовлене необхідністю представляти унікальні регіональні та місцеві інтереси. Федеративний устрій традиційний для держав із багатонаціональним складом, великою територією, значними відмінностями культурно-історичного розвитку. Це зумовлює строкатість і різноманітність політичних інтересів, які потребують артикуляції. Суб'єкти федерацій мають і різні законодавчі норми на виборах.

Функція кадрового резерву. Позитив функціонування регіональних локальних партій полягає й у потенційній можливості розширити сферу свого впливу, поступово перерости у загальнонаціональну. Такий шлях партійного зростання можемо вважати оптимальним для трансформаційного суспільства, оскільки він свідчив би про здатність партійної організації скласти гідну конкуренцію сильним політичним гравцям, популярність ідейних засад, стійкість відносно зовнішніх впливів. В

контексті тенденцій посилення децентралізації влади малі регіональні партії могли б перетворитись на загальнонаціональні у подальшому, представити альтернативний шлях формування партійних організацій «знизу» за ініціативою громадян, що представляють реальні групові інтереси.

Функція зняття соціальної напруженості. Побутує думка, що часто малі партії мають анти системний характер, є каталізатором поширення радикальних ідей. Однак, в умовах необхідних інституційних обмежень та гарантій впливу на владу політичними методами відверто реакційні організації не будуть допущені до виборчого процесу. Водночас, представництво думки меншості зможе перенести соціальні суперечності у політичну площину. За умов наявності традицій вивчення громадської думки владою та свідомої політичної участі цілком виправданими є сподівання меншин «бути почутими владою».

Функція забезпечення пропорційності представництва. Зростання кількості малих партій, безумовно, сприяє пропорційний принцип, на відміну від мажоритаризму. Він покликаний максимально врахувати соціальну структуру суспільства і різноманітність інтересів різних соціальних груп. Класичним прикладом у цьому випадку слугує ФРН. Німецьке виборче законодавство вражає своєю гнучкістю. Мандати Бундестагу розподіляються між 16 німецькими штатами пропорційно до кількості виборців у штатах. Однак, практика так званих «підвішених» голосів, спрямованих на уникнення негативної ваги голосів, спричиняє перевищення конституційної кількості мандатів. Наприклад, попередній Бундестаг мав 709 місць, з яких 598 постійних місць та 111 компенсаційних місць. Виборче законодавство ФРН надає два шанси кожній політичній силі пройти до парламенту: перемогти у трьох одномандатних округах, або подолати 5 % бар'єр на етапі загальнонаціонального голосування. Така система слугує для максимального врахування волі виборців. При цьому виняток зроблений для партій, що представляють визнані національні меншини (датчани, фризів, сорби та роми), які взагалі звільнені від виборчого бар'єра [2]. Попри таке толерантне ставлення і сприяння різноманітності, для ФРН не характерні гострі парламентські та урядові кризи. Тобто, складність німецької виборчої системи зумовлена прагненням досягти максимального балансу між плюралізмом та стабільністю парламенту.

Безумовно оптимальне виконання малими партіями своїх функцій можливо за декілька умов. По-перше, це особливості виборчої системи, зокрема наявність інституційних обмежень для занадто великої кількості суб'єктів балотування. Традиційною правовою нормою є «відсів» малих партій ще на етапі свого висунення. Так, у ФРН про намір участі у виборах заявили 87 невеликих партій. Однак зареєстровані були лише 53 партії [2]. Цьому сприяла деталізована процедура допуску до виборчого процесу, зокрема потреба зібрати не менше 200 підписів (цього рік 50 у зв'язку з карантинними обмеженнями) на підтримку свого кандидата, проводити публічні заходи. Відповідальність за відбір несе Федеральна виборча комісія, яка

керується у своєму рішенні формальними критеріями. Для прикладу у реєстрації на вибори було відмовлено Анархістській пого-партії Німеччини, Німецькій комуністичній партії, Німецькій партії жінок, правового стану, захисту природи, розвитку дітей та демократичної любові, Німецькому об'єднанню, Піратській партії, Марксистсько-ленінській партії Німеччини, Партії за зміни, вегетаріанства і веганів, Європейській партії любові, Садовій партії, партії «Інші». Натомість, попри критику соціал-демократів, пройшла відбір правоекстремістська партія «Третій шлях». Попри таку партійну строкатість, за підсумками виборів Соціал-демократична партія Німеччини отримала більшість і закликала коаліцію малих партій не затягувати з висуванням кандидатів до уряду [6].

У Нідерландах на виборах 2021 року виявили бажання брати участь 89 партій. Проте, і тут більшість не потрапили до бюлетенів, оскільки не змогли внести заставу в розмірі 11 250 євро або не отримали достатньої кількості підписів підтримки. Списки кандидатів у цій державі мають підписати лише 500 виборців. Але у виборах брали участь 37 партій та 1579 кандидатів. Для порівняння у 2017 році ця цифра становила 28 партій та 1114 кандидатів [2]. В Ісландії за місця в парламенті борються 11 партій. 10 з них представлені у всіх 6 округах [2].

Також досвід виборів 2021 року свідчить, що наявність правових норм, що обмежують доступ до парламенту малих політичних партій не є запорукою успішного структурування парламенту. Так, у Болгарії попри Виборчий поріг становить 7 %, 14 квітня 45-скликання Національної асамблеї розпочало свою роботу, а вже через два дні схвалило заяву про відставку уряду. У результаті жодна з партій не змогла сформувати Кабінет Міністрів. Тож у травні 2021 року президент Румун Радєв видав указ про розпуск парламенту та призначив дату дострокових виборів – 11 липня [2].

Це свідчить про те, що кількість і вплив малих партій залежить від політичної культури. Очевидно, що політичному істеблїшменту вигідно не допустити до влади слабших конкурентів. У багатьох державах це позитивно сприймається громадськістю, попри намагання активістів довести несправедливість виборчої системи і розподілу мандатів зокрема. Проте, непоодинокі випадки, коли малим партіям вдається довести свою правоту. 2 лютого 2021 року Конституційний суд Чехії виніс рішення за скаргою, поданою групою сенаторів від «Старости і незалежних», ХДС-ЧНП і TOP 09, про те, що існуюча виборча система була непропорційною і сприяла більш великим партіям. Скарга стосувалася методу Д'Хондта, поділу країни на 14 виборчих округів і підвищеного виборчого порогу для блоків. Завдяки цьому до виборів були допущені 22 політичні партії [2].

Загалом кількість переможців на виборах у традиційних демократіях більше ніж у трансформаційних державах (Молдові, РФ), що також дає підстави говорити про позитивний чинник стимулювання плюралізму.

Таким чином можемо стверджувати, що малі партії відіграють позитивну роль у політичному процесі, виконуючи функції політико-ідеологічного виховання, громадського контролю, артикуляції інтересів регіонів та різноманітних меншин, забезпечують плюралізм ідей і поглядів та кадровий резерв правлячим партіям.

Водночас багато вітчизняних і зарубіжних дослідників звертали і звертають увагу на суперечливу сутність політичних партій – як масових, так і кадрових; як великих, так і малих. Слушно згадати слова Ж. Клемансо про двоїсту природу політичних партій: «Добро – тому, що вони [політичні партії – С.Б., В.Г.] є колективною силою у боротьбі за прогрес... Зло – тому, що вони рано чи пізно обов'язково стають подібними до церкви з її ієрархією і дисципліною. Такі організації обмежують можливості видатних особистостей, які в колективі змушені опускатися до загального середнього рівня» [10, с. 475]. Тож розглянемо на прикладі результатів парламентських виборів 2021 р. ті особливості малих партій, які ми можемо умовно охарактеризувати як «слабкі сторони».

Один з найпоказовіших прикладів, на наш погляд, – це партійна система Ізраїлю, що має мультипартійну природу, доповнену конфесійною та етнічною строкатістю та ідеологічним розмаїттям з представниками крайніх світоглядних позицій.

Американо-ізраїльські дослідники О. Ошрі, О. Яір, Л. Гадді (О. Oshri, O. Yair, L. Huddy), проаналізувавши дані стану партійної системи Ізраїлю, у тому числі й результати виборів 2021 р., дійшли наступних висновків. Партійна система Ізраїлю характеризується науковцями як нестабільна. Одним з вирішальних факторів електоральної поведінки виборців у країні є ідеологічна прив'язаність: громадяни з сильною ідеологічною прив'язаністю зі значною вищою вірогідністю голосують і будуть голосувати за свою ідеологічну партію та брати активну участь у політиці. Показово, що у міжелекторальний період такі громадяни також виявляють значно вищий ступінь політично забарвлених емоцій (гнів або ентузіазм, наприклад) та готовності до політичної участі, протестної також [16]. Результати березневих виборів 2021 р. до Кнесету продемонстрували, що нестабільна мультипартійність в країні залишається однією з базових ознак національної партійної системи. Так, до вищого представницького органу держави пройшли 13 партій, з яких 4 партії отримали по 7 і 6 депутатських місць відповідно, 2 партії стали лідерами електоральних перегонів з 30 та 17 мандатами відповідно, 1 партія отримала 9 мандатів, 1 – 8 та ще 1 – 4 [11].

Феномен чергових (четвертих за останні два роки) дострокових парламентських виборів 2021 р. полягає у тому, що до Кнесету увійшли представники малих ідеологізованих партій, що підтверджує емпірично результати досліджень О. Ошрі, О. Яір, Л. Хадді. Показово, що сформована всередині червня 2021 р. урядова коаліція демонструє безпрецедентні ідеологічні розбіжності її партій-учасниць,

кожна з яких мобілізувала своїх виборців – від російськомовних чи навіть проросійських ізраїльтян («Наш дім – Ізраїль») до ліваків («Мерець») і ісламських консерваторів («РААМ») [3].

На наше переконання, подібна доволі хитка коаліційно-урядова конструкція демонструє таку «слабку сторону» малих політичних партій як зосередженість на вузькокорпоративних та/або вузькогрупових інтересах, з одного боку, та акцентування уваги на конфесійних, етнічних, соціокультурних та/або ідеологічних розбіжностях, з іншого боку. І хоча Н. Беннет наголосив при формуванні уряду: «Нікому не доведеться відмовлятися від своєї ідеології, – сказав він, – але всім доведеться відкласти реалізацію деяких зі своїх мрій... Ми зосередимося на тому, чого можна досягти, а не на суперечках про те, чого не можемо» [4], ідеологічні і світоглядні розбіжності коаліціантів є надто нездоланими.

Варто зазначити, що малі політичні партії є феноменом, притаманним не лише демократичним політичним системам, але й політичним системам перехідного типу та автократичним системам. Тому, на переконання авторок, окрему увагу доцільно звернути на концепт субрегіональних (малих) партій як «регіональних політичних машин» (російський дослідник О. Гілев). Практика функціонування «регіональних політичних машин» була започаткована у 1990-х рр. російськими губернаторами як технологія досягнення бажаного результату на виборах. За О. Гілевим, «політичні машини» – це неформальні структури, які забезпечували мобілізацію виборців та перемогу на виборах самих губернаторів чи/та лояльних до них кандидатів [4, с. 65-67]. Показово, що за останні два з половиною десятиліття практика функціонування «політичних машин» у РФ тільки розширилася та стала сприйматися радше як норма партійно-політичного життя, а наявність такої «політичної машини» у того чи іншого губернатора є однією з ознак статусності. На наше переконання, подібні практики варто розглядати у контексті досліджень неопатримоніалізму (неофеодалізму) у країнах перехідного типу.

Власне патрон-клієнтські відносини, властиві концепту «політичних машин» стали основою негласного «електорального договору» між місцевим феодалом, його посередниками та виборцями. Ті самі патрон-клієнтські відносини сформували інституційний дизайн регіональних субпартійних систем у РФ.

Результати парламентських виборів у Російській Федерації продемонстрували, що модель «регіональних політичних машин», відпрацьована за майже три десятиліття у регіонах, була перенесена на федеральний рівень. Партію «Нові люди» («Новые люди») – новачка-переможця виборів, який здолав 5 % бар'єр, – багато російських незалежних дослідників називають «проектом Кремля», квазіпартією малого типу, яка покликана відтягнути голоси потенційно протесного виборця – жителя великого міста. Показово, що партія «Нові люди» виникла торік і відразу почала агресивну промо-кампанію в Інтернеті (пам'ятаймо, що традиційне комунікаційне середовище

російської влади – ТБ). Технологія популяризації «Нових людей» була успішно відпрацьована на регіональних виборах, за результатами останніх партія у 2020 р. отримала право брати участь у думських виборах без збору підписів [1].

За джерелами журналістів «Радіо Свобода» партію «Нові люди» консультував один з кремлівських політтехнологів – Євгеній Мінченко. Партія позиціонує себе як така, що орієнтована на міських жителів правоцентристських поглядів – потенційних прихильників несистемної опозиції, при тому партійні представники не помічені у критиці персонально В. Путіна [1].

Безперечно, діяльність представників партії «Нові люди» у новообраній Державній Думі РФ найближчим часом підтвердить або спростує вищенаведені застереги. Втім, на нашу думку, певні висновки можна сформулювати на час підготовки представленої розвідки. По-перше, за умов функціонування авторитарних політичних систем, де впродовж кількох десятиліть викорінювались навіть потенційні опозиційні сили, а не тільки впливові критики влади, про політичну самостійність малих партій вести мову не варто і некоректно. По-друге, у сучасних автократіях малі партії найчастіше стають владними політтехнологічними проектами, які покликані підстрахувати «владну вертикаль» на всіх її рівнях (починаючи з місцевого та регіонального та закінчуючи загальнонаціональним), з одного боку, та створити ілюзію вибору під час де факто безальтернативних електоральних кампаній, з іншого боку. По-третє, дуже часто на малі партії як політтехнологічні проекти автократій покладена місія стати легітимізованим каналом диверсифікації потенційної протестної активності опозиційно налаштованих громадян, зменшення такої активності та переспрямування її у вигідне для влади річище.

ФРН – ще одна країна, де у 2021 р. відбулися парламентські вибори та в політичній системі якої малі партії займають особливе місце. Малі партії у Німеччині можуть бути розглянуті за критерієм розташування на умовній ідеологічній мапі національної партійної системи. Так, праворуч ідеологічного спектру розташовані консервативні та правопопулістські партії: «Громадяни у гніві» (BIW), «Сімейна партія Німеччини» (FAMILY), «Асоціація виборців Південного Шлезвігу» (SSW), «Національна демократична партія Німеччини» (NDP). Окремо слушно назвати ліберальні малі політичні партії: «Партія праці, верховенству закону, захисту тварин», «Підтримка еліти та ініціатива на низовому рівні» (Die PARTEI), «Вільні виборці» (FREIE WÄHLER). Окремо розташована «Піратська партія Німеччини», яка має розмите ідеологічне ядро [5, с. 25-26]. Як бачимо, навіть аналізуючи тільки назви вказаних партій, можна виокремити кілька спільних ознак малих політичних партій ФРН. Перше, більшість малих партій у Німеччині були створені як відповідь частини громадян на болючі для них виклики політичних реалій сучасності: мультикультуралізм, емігрантська криза, екологічні проблеми, криза традиційних цінностей. Друге, більшість цих партій будують свою риторику на критиці правлячих еліт та великих

партій. Третє, малі партії у ФРН мають доволі високий ступінь інституціоналізації, але водночас орієнтуються на досить вузький сегмент потенційних прихильників і виборців.

Які «слабкі сторони» малих партій у ФРН? По-перше, популістське забарвлення більшості з них, адже, як зауважувалося вище, ці партії є своєрідною відповіддю-реакцією пересічного німця на виклики сучасності, зокрема у формі численних фобій (як то «мігрантофобія», «ісламофобія» тощо). По-друге, так звана «вузька спеціалізація» – акцентування на окремих проблемах політичного, соціального, економічного, екологічного, культурного характеру. Доцільно зазначити, що окреслена ознака водночас є і «сильною стороною» таких партій, адже формує в очах потенційних прихильників ореол компетентності: «Виключно партія N та її представники найбільш фахово вирішать наші *** проблеми». По-третє, частина малих партій у ФРН мають суто регіональну спрямованість.

Зважаючи на результати німецьких парламентських виборів 2021 р. та особливості національного виборчого законодавства (про них авторки писали вище), можна стверджувати, що малі партії у ФРН зайняли окрему нішу у партійній системі країни і не є периферійними гравцями на політичному полі. Так, однією з партій, які отримали депутатські мандати, стала мала субрегіональна партія «Асоціація виборців Південного Шлезвігу» (1 депутат), всього у виборах взяла рекордна кількість партій – 47, серед них – 44 малі партії [12; 6].

Таким чином, малі політичні партії є надзвичайно цікавим політичним феноменом, який потребує подальшого вивчення, дослідження його особливостей, висвітлення специфічних проявів у тих чи інших національних партійних системах та методологічної конкретизації. На наше переконання, саме певна методологічний плюралізм, зокрема щодо термінологічного визначення феномену малих партій, є однією з причин недостатнього рівня висвітлення цієї проблематики насамперед у вітчизняній політичній науці. Окремий сегмент досліджень, який, на думку авторок, потребує подальшого розвитку, – це вивчення особливостей становлення та функціонування малих партій у недемократичних політичних системах.

Варто зауважити, що малі партії нині є важливою складовою політичного процесу у багатьох країнах світу. Малі партії не тільки урізноманітнюють національний політичний ландшафт, сприяють агрегації та артикуляції інтересів окремих соціальних, етнічних, конфесійних та інших груп, які не є електоральною базою великих партій, але й логічним наслідком і результатом значної електоральної антагонізації, що спостерігається в останні роки у багатьох країнах. Окреме значення мають сьогодні субрегіональні (малі) партії, оскільки вони часто є відповіддю частини політиків і громадян на виклики глобалізації.

Список використаних джерел:

1. В Госдуму проходит пятая партия – «Новые люди». Что о ней известно. Радио Свобода. URL: <https://www.svoboda.org/a/v-gosdumu-prohodit-pyataya-partiya-novye-lyudi-cto-o-ney-izvestno/31469136.html> (дата звернення: 18.10.2021).
2. Вибори у світі. Опора. URL: <https://www.oporaua.org/category/vybory/mizhnarodni> (дата звернення: 17.10.2021).
3. В Ізраїлі новий уряд. Нафталі Беннет поклав край правлінню Нетаньягу. BBC News. Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-57460259> (дата звернення: 17.10.2021).
4. Гилев А., Семенов А., Шевцова И. «Политические машины и их водители»: электоральное администрирование на местном уровне. Полития. 2017. № 3. С. 62–80.
5. Зуборева М. А. Трансформация политических партий в Германии на современном этапе: автореф. дис.... канд. політ. наук: 23.00.02 «Политические институты, процессы и технологии». М., 2020. 31 с.
6. К выборам в бундестаг допущены 44 малые партии. DW. URL: <https://www.dw.com/ru/k-vyboram-v-bundestag-dopushheny-44-malyh-partii/a-58222572> (дата звернення: 17.10.2021).
7. Колодій А. До питання про чинники творення і діяльності малих (неосновних) політичних партій на рівні штатів та регіонів США. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики*: зб. ст. і тез за результатами наук. конф. «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 3 листопада 2018 року / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин, Ігор Осадчук. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2019. Вип. 3. С. 101-113.
8. Осадчук І. Ю. Прямі вибори прем'єр-міністра як індикатор атипової парламентської системи правління в державі Ізраїль (1996-2003). *Політичне життя*. 2018. № 4. С. 37-43.
9. Політичні партії і вибори в Україні: матеріали міжнародного круглого столу за участю українських і польських науковців (Київ, 26 червня 2015 р.). / Наук. ред. І. О. Кресіна, упорядник В. П. Горбатенко. К.: «Логос», 2016. 219 с.
10. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. К.: Генеза, 2004. 736 с.
11. Результати виборів до Кнесету 24-го скликання (23/03/2021). URL: https://knnesset.gov.il/description/ru/mimshal_res24_ru.htm (дата звернення: 16.10.2021).

12. Результати виборів у Німеччині: хто потрапить у Бундестаг. *24 канал*. URL: https://24tv.ua/rezultati-vivoriv-nimechchini-hto-peremig-viborah-golovni-novini_n1748846 (дата звернення: 24.10.2021).
13. У «Служі народу» офіційно не працює жодної людини. КВУ. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/> (дата звернення: 15.03.2020).
14. Definition of minor party. *Merriam-Webster Dictionary*. URL: [https://www.merriam-webster.com/dictionary/minor %20party](https://www.merriam-webster.com/dictionary/minor%20party) (дата звернення: 17.10.2021).
15. Nash H.P. Jr., Schnapper M.B. (1959) Third Parties in American Politics. Schnapper. Washington. 321 p.
16. Oshri, O., Yair, O., Huddy, L. (2021). The importance of attachment to an ideological group in multi-party systems: Evidence from Israel. *Party Politics*. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/13540688211044475> (дата звернення: 18.10.2021).